

◆ E s s e

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

Poeziya, sən nədən?

Bu günlərdə redaksiyamıza orta yaşlı bir şair Xocalı haqqında şeirlərini gətirmişdi. Baxdım ki, hamısı ənənəvi üslubda yazılmış zəif şeirlər, hamının bildiyi, dəfələrlə deyilmiş fikirlərdir, yəni şairin özünə məxsus bir misra belə yoxdur. Televiziya icmalı kimi körpələrin ayaqlarını don atmağından tutmuş, erməni vəhşiliyinə qədər hər şey yerli-yerindədir, tək-cə poetik düşüncədən başqa. Müəllifə dedim ki, bu şeirlərdə heç bir yenilik yoxdur. Dedi, yenilik nədir? Dedim bax, sən deyirsən ki, körpələrin ayaqları üşüdü, don atdı, bunu dəfələrlə deyiblər, düzdümü? Başı ilə sualımı təsdiqlədi. İndi sən belə desəydin, daha yaxşı olardı. Məsələn, uşaqların ayaqları soyuqdan yanırıdı. Yəni donmağın sonu bədəndə yanğı hissi əmələ gətirir. Həm də bu, insanların da ürəyinin yanmağı ilə bir paralellik təşkil edərdi. Gördüm ki, müəllif həyəcənsiz-zadsız qovluğu eşləyir. Dedim nə axtarırsan? Dedi ki, keçən il ütü əlimi yandırmışdı, yanıq haqqında bir şeir yazmışam, qoy onu verim sizə.

Bundan sonra əl-ayağım yerdən-göydən üzüldü. Daha heç nə demədim. Artıq yeniliklə köhnəlik, poeziya ilə söz yığını arasındakı fərq aydın bir şəkildə göz önündə idi. Bu cür düşüncə sahibləri dövrü mətbuatdan elə yapışıblar ki, hansı qəzetə-jurnala getsən, hər addımbaşı qarşına çıxırlar.

Hər gün mənə üç-dörd müəllif yeni çapdan çıxan kitabını hədiyyə edir. Kimi fikir bildirməyimi, kimi isə haqqında nəse yazmağımı xahiş edir. Kitablara baxıram, bəzilərinə müəllif öz iri, qalstuklu portret şəklini həm üz qabığına, həm titul vərəqinə, həm də bununla kifayətlənməyib kitabın arxasına vurdurub. Hətta bəzi kitabların içərisində də şəkillər olur. Nəticədə kitab ailə albomuna və yaxud bir nəfərin şəkil qalereyasına bənzəyir. Sayı da 100 nüsxə içərisindəki şeirlər isə adi söz yığını. Maraqlı bir misra tapmaq üçün kitabı dönə-dönə vərəqləyirəm. Allaha dua edirəm ki, heç olmasa zəhmətim hədəf getməsin. Mənasız olduğu və ilahidən gəlmədiyini üçün, heç şübhəsiz, dualarım qəbul olunmur.

Belə müəlliflərin əksəriyyəti vaxtı ilə mühüm vəzifələrdə olmuş adamlardı, vəzifədən çıxandan sonra ədəbiyyatdan bərk yapışırlar.

Ötən il Hadı Rəcəbli Azərbaycan Dövlət Televiziyasının "Ovqat" verilişində şair kimi çıxış edəndə çox təəccübləndim və birinci dəfə eşidirdim ki, Hadı Rəcəbli şairdir.

Binəqədi rayonunun sabiq icra başçısı İncilab Nadirovun şeir kitabları da mənə eyni təəssüratı yaşatdı. Misalları daha da artır bilərəm, ancaq buna ehtiyac yoxdur.

Bu yaxınlarda Teymur Əhmədovun çap etdiyi "Azərbaycan yazıçıları" ensiklopedik kitabını gördüm, gözlərim qaraldı, 890 səhifədən ibarət olan bu kitabın ağırlığı azı 15 kiloqrama yaxındır. Müəlliflərin sayını dəqiqləşdirməyə səbrim çatmadı, orası dəqiq yadımdadır ki, imzaların 90 faizini ilk dəfə görürdüm. Ömründə bir dəfə şeir yazan və yazmayan adamların hamısı burda idi.

İndi internet saytlarında, sosial şəbəkələrdə baş alıb gedən boz ədəbiyyatın qarşısına heç kim çıxa bilmir. Yaşıl şivlər, oxucunu gəzən tək-tük şeirlər oxunan kimi dərhal unudulur. Ən maraqlı burasıdır ki, bəzən tanınmış şairlər də boz ədəbiyyata rəvac verir, istedadsız adamlara xeyir-dua arzulayıb uğurlu yol yazırlar.

Elə şair var ki, şeiri yarıya qədər yaxşı yazır, yarıdan sonra istedadının və ya təcrübəsinin gücü çatmadığındanmı, nədənmi, bilmirəm, qalan bəndlər, misralar olduqca zəif alınır. Və ya əksinə. Şeirin əvvəli zəif olsa da sonu yaxşı qurtarır. Gənc şair Qəmər Sözüyün şeirləri də belədir. Onun "Güclü qadın", "Payız qadın", "Payız qəlbim", "Natamam gənclik", "Ünvansızlaşırım" (şeirin adlarına bax) adlı şeirlərinin səviyyəsi çox aşağıdır. Şeir adlarının kobud, köhnə, məntiqsiz olması bir yana, sözçülük baş alıb gedir, şeirin məna və mətləbi nədən ibarətdir? - bilinmir:

***Yarpaq tökümünü yaşayır qəlbim,
Bir-bir düşür sevdiklərim gözümdən.
Ən ağırlı dərd bu olar yəqin ki,
insan küssə, nifrət edər özündən. ("Ədəbiyyat qəzeti")***

Birdən-birə bu şeirlərin içərisində "Sürünür baxışlarda həsrətlər dizin-dizin" misra qarşısına çıxanda əlin-qolun boşalır, qeyri-ixtiyarı müəllifə əhsən deyirsən. Bəs bu cür sözçülüğün içində birdən-birə belə gözəl misra necə yaranır? Şairin şeirlərinin birində deyildiyi kimi, natamamlıqla tamlıq bir ürekdə necə qərar tuta bilər? Daha dəqiq, bu cür gözəl misranı yazan Qəmər bəs o biri misralarındakı zəifliyi niyə görə bilməsin?

Aygün Xəlilqızının dövrü mətbuatda maraqlı şeirlərini çox oxumuşam. Sözü seçə bilən, onu ustalıqla misraya düzməyi bacaran Aygün xanım birdən-birə elə naşılıqlara yol verir ki, sənə sevinmək yox, sadəcə, təəccüblənmək qalır. Axı, gözəl şeir yazmağı bacaran şair birdən-birə şeirin bu asan, ucuz yoluna niyə girsin ki...

***Sabahlara ümidli,
Məğrur, onurlu qadın.
Sənə nələr yaraşmır
Ey incə ruhlu qadın?!***

***Necə edim ki, artıq
Üşüməsin əllərin.***

***Dözmüsən bu talenin
Ədasına, nazına. ("525-ci qəzet")***

Misal çəkilən misraların zəifliyi bir yana, elə sözlər var ki, yerində deyil, çürümüş diş kimi laxlayır. Buradakı "artıq", "bu" sözləri yerində deyil, sadəcə, heca sayını düzəltmək üçün işlənmişdir.

Tanınmış şair, mənim də çox sevdiyim Kəmalə Abıyeva illərlə xeyli maraqlı əsərlər yaradıb. Bu da ədəbi tənqidin nəzərindən heç vaxt yayınmayıb. Amma onun bəzi şeirlərini oxuyanda iki fikir arasında qalırsan. O gözəl şeirlərdən sonra şair bu cür şeiri necə yazırsa bilər?

***Bir uşaq gözündeki
kədertək ağrıyram.***

Zənnimcə kədər heç vaxt ağrıyır, o da öz ömrünü gözəl yaşayır. Ağrıyan uşağın gözüdür. Kədər deyil əslində. Məncə müəllif bu misrada çox incə bir məqamı unutmuşdur. Amma Kəmalə xanımın aşağıdakı şeirini oxuyanda ürəkdən sevinirsən:

***Bir az Təbriz kimiyəm,
Gedirsən, çatmaq olmur.* ("525-ci qəzet")**

Nə qədər gözəldir, həyatidir. Təbrizə nə qədər getsən də, çatmaq olmur. Bədii həqiqət yaman şeydir. Gərək Təbrizə getmək üçün 1828-ci ilə qədər yol gedə biləsən.

Məni təəccübləndürən odur ki, gözəl şeirlər yazmağı bacaranlar, bəzən elə dəqiq olmayan misralarda ilişib qalırlar ki, istər-istəmöz fikirləşirsən: ya təcrübə çatmır, ya da zəhmət.

Xatirə Rəhimbəyli kifayət qədər tanınan maraqlı qələm sahibidir. Mən inana bilmirəm ki, şeirdə bu qədər külüng çalan bir şair sadə həqiqətlərdə bu qədər səhv eləsin:

***Yaxşı ki, yadında qalmamışam mən* ("525-ci qəzet")**

Doğrudanmı, Xatirə xanım bilmir ki, bu misrada "mən" artıqdır?

Amma onun aşağıdakı misrasına baxanda istər-istəmöz şairi alqışlayırsan. O saat hiss edirsən ki, bu doğrudan da, əsl şair misrasıdır:

Aydın görünürsən gizləndikcə sən...

Adilə Nəzər müasir ədəbi prosesdə, dərgilərdə, internet saytlarında, sosial şəbəkələrdə çox fəaldır. Uğurlu şeirləri də az deyil. Aşağıdakı şeirlərə diqqət yetirək:

***Sən də Bakıdasan,
mən də Bakıda.***

Bəs niyə tapmıram səni, hardasan?

Bu şeiri mən bütöv oxuyanda "Çahargaha" bənzədirəm, sanki aşiq uzun bir nalə çəkir, qışqırır, haray salır. O harayı, o duruşu şeirin intonasiasından dərhal eşidirsən, dərhal görürsən. Bir şəhərdə yaşayasan, bir səkidə durasan, amma sevgilini tapmayasan.

Amma aşağıdakı misralar elə bil Adilənin deyil, başqa bir təcrübəsiz şairindir:

Dünən gözəl bir haldaydım.

"Haldaydım" nə deməkdir? Bu da şair sözüdürmü?

Və yaxud:

***Qarışdırıb şeirləri qəzəllərə,
qarmaq atıb gözəllərə,
dəm tutursan ləpə-ləpə...
Hər gecə muğamdan girib,
Atdanırsan caza, repə..* ("525-ci qəzet")**

Əvvəla, qəzəl də şeir deyilmə? Necə yəni "qarışdırıb şeirləri qəzəllərə"? Daha sonra "Qarmaq atıb gözəllərə" şair ifadəsidirmi? Ümumiyyətlə, bu şeir bizə hansı estetikani, hansı gözəlliyi təbliğ edir. "Dəm tutursan ləpə-ləpə", "Muğamdan girib, atdanırsan caza, repə" – bu cür misralar şeiri əslində söz yığınınına çevirib onu daha da vulqarlaşdırır.

Tanınmış yazıçı, "Ədalət" qəzetinin baş redaktoru İradə Tuncay böyük sevgiyə Arzu Hüseyni nəşr etdiyi qəzetdə oxuculara təqdim edir. Arzunun şeirlərinə gözəl bir söz də yazıb. Sağ olsun.

***Qorxma, daha telefonum hey susur,
Gizlətmirəm zənglərimi birindən.
Qorxma, qəlbim həsrətinə uduzur,
Bağlanmıram adamlara dərindən.***

**Qorxma, gözüm açılmır ki, gün görəm,
Göz yaşımı şeirlərə sıxıram.
Bax beləcə hər gün bir az ölürəm,
Hər gün bir az həyatından çıxıram. ("Ədalət" qəzeti)**

Bu şeir həyatın mübhəm bir anıdır, müəllif onu aşkar eləyir, özü də orjinal bir biçimdə. Faciə onda başlayır ki, sən daha telefonunu bir nəfərdən də gizlətmirsən. Bu sevginin, bu həsrətin daha sorğu-sualı yoxdur. Hər şey aydınlığı ilə göz önündə. Bu şeirlərdə Arzu ududur. Şeir qalib gəlir. Əsl şairlikdi bu.

Amma özünü bu cür ifadə edən Arzu Hüseyn sonrakı şeirlərini məğlub edir, özü qalib gəlir. Görəsən niyə? Bu şeiri də yazan məgər Arzu Hüseyn deyil?

**Aclığı şərəfdən böyükklər hər gün,
Vıdani rüsvətlə satın alanda,
Gecəmi gündüzə qatdım səninçün,
Canımı xərcledim axı yolunda.**

Bu bənd heç bir məna ifadə etmir, söz yığınınından ibarət, məramı, məqsədi olmayan ölü ifadələrdir. Çünki bu şeir Arzu xanıma uduzub, Arzu qalibdir. Şair öz şeirinə uduzanda şeirlər gözəl olur. Amma belə yox.

Zaur İlhamoğlunun şeirlərinə baxaq:

**Gedəcəm dünyanın o bir başına,
Burda əyləncədir sevgi-məhəbbət.
Bu yerdə yaşanan sevgi hissləri
Büsbütün ehtiras, büsbütün şəhvət.**

**Şair şeir yazır, misralar düzür,
Sərir vərəq üstə düşüncələri.
Gizlənil yazdığı misralar altda
Bir şair sevinci, şair kədəri. ("Ədalət" qəzeti)**

Zaur İlhamoğlu yəqin ki, bu şeirləri özü əzbər deyə bilməz. Əzbərləsə də, yadda saxlamaq mümkün deyil. Gərək şeirdə bir məna olsun ki, o, yaddaşına ilişə bilsin. Təkcə şeir yazmaq azdır, gərək arı çiçəkdən şirə çəkdiyi kimi, sən də istedadının gözü ilə dünyadan məna yığa biləsən.

Mən Zaur İlhamoğluya çoxlu mütaliə etməyi, zəhmət çəkməyi arzulayıram. O, hələ yazmasın, dərinədən sükut etsin. Gördü ki, yazmamaq mümkün deyil, onda ilk misrasını başlasın.

Unudulmaz şair Oqtay Rza danışdı ki, 50-ci illərin əvvəlində xalq şairi Səməd Vurğun biz gənc şairləri yığdı Natəvan klubuna. Xəlil Rza, Əlağa Kürçaylı, Hüseyn Arif, Əkrəm Naibov (Əkrəm Əylisli), mən və başqaları şairlər ordusunun baş komandanının qarşısında səf-səf düzüldük. Baş komandan bizə dedi: "Hərə üç şeir oxusun". Növbəylə oxuduq. Yekun sözündə Səməd Vurğun dedi: "Oxuduğunuz şeirlər çox xoşuma gəldi, gözəldi. Amma şeirlərinizin bircə nöqsanı var. Xəyalın qanadları zəif çırpınır".

Əslində, Səməd Vurğunun sözündə böyük həqiqət var idi. 60-cı illər ədəbiyyatı ağır realist addımları ilə artıq yaxınlaşmaqda idi. Səməd Vurğun da bunu hiss edirdi. Kövrək romantik şeirlər, xəyal çırpıntıları öz yerini realist, həm də bir qədər kəskin, sərt ədəbiyyata verməyə hazırlaşdı. Bu günün özündə də Səməd Vurğunun yuxarıda dediyi sözün həqiqəti yaşayır.

Yuxarıda dediyim məsələlər, əslində, ədəbi tənqidin işidir. O isə hələ susur. İri hərfle yazılan ədəbi tənqid - heç olmasa, şeirlə yanaşı getməyi bir yana qalsın - şeirin arxasınca sürünür.

Sanki bu gün şeir qayıdıb ədəbi tənqiddə demək istəyir: arxamca gəlmə, sən mənə əsla lazım deyilsən. Bu nəyə görə belə oldu? Çünki tənqid onu yaradan sözə etinasızlıq göstərdi. Müəyyən mənada ədəbi tənqid şeirin rejissoru olmalıdır, onu oxucuya təqdim etməlidir.

Təəssüflər olsun ki, Aydın Məmmədovdan bəri tənqid "işdən" çıxarılıb, ştatdankənar bir vəziyyətdədir. Bu gün ədəbi tənqidimizin Yaşar Qarayev, Aydın Məmmədov, Mürşüd Məmmədov, Nadir Cabbarov və bu gün də böyük şövqlə yazıb-yaradan Elçin ədəbi tənqidinin araşdırma siqləti çatışmır (Amma ötən il Elçin Yazıçılar Birliyində möhtəşəm bir tənqid məruzə ilə çıxış etdi, bizi bu sevdəyə bir az qovuşdurdu). Aydın Məmmədovun bir vaxtlar "Ulduz" jurnalında ardarda gedən "Zamanla səsleşən şeirlər sorağında" məqaləsi yəqin ki, çoxlarının yadındadır? Aydın Məmmədovun yüksək ədəbi təhlili, dövrün əlaqə stixiyasını hiss etmək bacarığı çox mətləbləri ortaya qoydu və o məqalə indi də aktualdır. O zaman Aydın Məmmədovun bu məqaləyə görə başı ağrısı da, amma zaman qarşısında üzü ağ oldu.

Baxın, bu gün tənqidçilər ədəbiyyata gələn kimi o saat asanlıqla, döyüzsüz-filansız rahat və arxayın olan bir sahəyə, ədəbiyyatşünaslığa keçirlər; burada səs-küy yoxdur. Nə xətrinə dəyən var, nə də səni yerindən tərpədən. Əslində, heç ədəbiyyatşünaslığın vəziyyəti də bu gün yetərinə deyil, götürəndə ayrı-ayrı monaqrafiyalar var, ancaq görünən bir boşluq adama çox şey diqtə eləyir; əgər yetərinə müasir ədəbi dövrü əhatə edən bir tədqiqat əsəri olsaydı, universitetlərimizdə şərti olaraq adlandırdığım müstəqillik dövr ədəbiyyatımız geniş şəkildə tədris olunardı. Bu dövrdə baş verən forma və məzmun dəyişiklərini, yeni şeirin estetikasını elmi şəkildə ortaya qoyan bir sanballı monaqrafiyaya indi çox böyük ehtiyac var. Ali məktəblərimizdə tələbələrimizə bir neçə gənc şair adı çək deyəndə, təəssüflər olsun ki, çətinlik çəkirlər. Hələ də N.Kəsəmənlinin, S.Rüstəmxanlının, R.Rövşənin adını çəkirlər. İndi onların 70 yaşı var. Bəs hanı son 35 ilin, ədəbiyyatı və ya ədəbi gəncliyi? 70-ci illərin axırından üzü bəri ən yeni ədəbiyyatımız haqqında məlumat ali və orta məktəb dərslərlərində çox cüzidir; sadəcə sadalama şəkliyəndir. Yəne deyirəm, bu 35 ilin şeiri və nəsr tələbələrə yetərinə öyrədilmirsə, bəs onda hansı ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın mövcudluğundan danışmaq olar? Bu boşluq kimin günahıdır? Əlbəttə, müasir ədəbiyyatla məşğul olan tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların, ədəbiyyat və dil kafedralarının, elmi şuraların.

Çünki poeziya onlar üçün ancaq artıq tanınmış adlardan və avtoritetlərdən ibarətdir. Onların arxasında dayanan ədəbi tənqidin elmi də, hissi və duyğusu da çox zəifdir.

Bu gün müasir şeirin aparıcı vəznə sərbəstdə yazılmış şeirin özündə də tənəffüs və ürək çatışmazlığı hiss olunur. Sərbəst şeir də tənitiyir. Çünki ona yeni ürək, enerji qoşan yoxdur. Köhnə bir intonasiyaya min şair qurşanıb. Onun dil və ədəbi enerji mənbəyi olan folklorla əlaqəsi zəifləyib. Bir məsələ də diqqəti cəlb edir. Əslində, bu günkü şeirimizdə; istər hecəda, əruzda, istərsə də sərbəstdə, cəmi 4-5 öznəməxsus havacat var. Bu havacat, görürsən ki, kiməsə, hansı şairəsə məxsusdur. Amma baxın, bu havaya yüzlərlə şair oynayır, yəni eyni intonasiyani, eyni ritmi yazırlar. Sadəcə, sözləri, xüsusən feilləri dəyişirlər. Məsələn, Ramiz Rövşən tərzində, havasında onlarla şair şeir yazır. Pis də yazmırlar. Amma nə olsun, intonasiya Ramizindir. Hər bir şairin öz şeirində qeydiyyatı olmalıdır. Nə qədər başqalarının şeirində qeydiyyatı olmayan şairlər var. Bir musiqiyə yüzlərlə mahnı oxunduğu kimi, şeirdə də bir intonasiyaya yüzlərlə şeirlər yazılır. Mənim fikrimcə, bu, ən ciddi plagiatdır.

Yuxunda gətirdiyim misallar isə şeirin natamamlığı üzərində qurulmuş bir gəzişmə idi. Hər şey şeirin başındadır. Musiqi də, elm də, ədəbi tənqid də, ədəbiyyatşünaslıq da...

Ədəbi proses davam edir; problemlər tükənmir. Yazılması, deyiləsi söz hələ çoxdur. Növbəti yazılarımda mən də onlar ətrafında söhbətimi davam etdirəcəyəm.